

BESZTERCEBÁNYA ERŐDÍTMÉNYEI.

Besztercebánya városának alapítását régi feljegyzések rendszerint annak a harminckét németországi jövevénynek tulajdonítják, akik a tatárdúlás után IV. Béla hívására a régi Sohl helyén letelepedtek, a feldúlt község helyén újat alapítottak s azt Neusohl-nak nevezték el. Az új jövevények a Garam és a Beszterce patak összefolyása felett emelkedő lejtőn építették fel házaikat s innét vették munkába a szomszédos Óhegy és Úrvölgy rézbányáit. Ők szereztek meg 1255-ben a nagy szabadságlevelet s mint városalapító körpolgárok, egyedül ők élvezték a benne foglalt kiváltságokat, amelyeket a későbbi királyok részint megerősítettek, részint újakkal kibővítettek. A lakosság anyagi jólétének emelkedése s ennek biztosítása csakhamar megkövetelte, hogy a város valamilyen védőövvvel lássa el magát. Sokáig tehát nem késhettek vele. De a nagyobb építkezés költségeit nem bírták még meg; meg kellett tehát egyelőre egy közönséges sáncsal elégedniök, amely a cirkuláris házakat s a mögöttük hosszan elnyúló gazdasági épületeket s kerteket kerítette be.

A város régiebb iratai között csak egy van, amely a várost körülvevő gyűrűről említést tesz. Ez Mátyásnak 1473 június 1-én Diósgyőrött, steini Edelbeck Jánosné részére kiállított adománylevele, amelyben családjának érdemeire való tekintettel a városban egy kőházat, egy bányát, több falut és „eyn Mayerhoff enerhalb des zauns“ adományoz.¹ Később már gyakrabban találkozunk ezen védőmű említésével, amelyet általában csak Schrott, Schranken, Planken névvel jelölt a lakosság. Egyik vonalát pontosabban is ismerjük a város egy igen régi tervrajzáról,² amelyen ez a magyarázó sor olvasható: Die Schantz wellche von den filleker knechten..., de hogy mikor s minő körülmények hatása alatt hanyta fel a füleki őrség a sáncot (A), arról többé sehöl sem esik szó. De arról sincsen szó egészen Budának 1541-ben történt elfoglalásáig, mennyire gondozta a város kezdetleges védőművét. Csak ekkor fogott hozzá a

¹ Besztercebánya városi levéltár, fasc. 1. No. 11.

² L. a mellékelt térképet, amelyről még későbbben lesz szó.

polgárság a sáncok javításához s a kémlőhelyek felállításhoz.³

Ma már nyoma sincsen a város első erődítményének, a sáncnak; kiveszett még az emléke is a lakosságból s egyetlen egy név sem emlékeztet már reá.

A XVI. század hetvenes éveiben a török Nógrád felől egyre fenyegette a bányavidéket. Eleinte adót kívánt tőle, majd meghódolást, s midőn felhívásaira választ nem kapott, nyílt betörésre készült. Egyre-másra jöttek a hírek a végvárakból, hogy itt is, ott is megjelentek a törökök, raboltak, gyujtogattak s fogságra hurcoltak mindenkit, akit csak kézrekeríthettek. Ily viszonyok közt sűrűn gyűléseztek a bányavárosok, hogy helyzetüket megbeszéljék s a király védelmét kikérjék. Még rosszabb lett a bányavidék helyzete, midőn a török 1575-ben Drégelyben megvetette a lábát s azt megerősítette, hogy ezentúl innét mint biztos fészekből rácsapjon Hontra és Zólyomra. 1575-ben június 8-ika újra együtt találja a bányavárosok képviselőit Kőrmöcön, ahonnét újra segítségért készültek folyamodni, mert egyre jöttek a hírek, hogy a török Drégelypalánkon kívül még több más pontot is meg akar erősíteni. Keserves hangon panaszolják a megszorult városok, hogy a török szomszédságtól nem lesz nyugtuk, nem művelhetik sem bányáikat, sem szántóföldjeiket, de hogy még házaikban sem lesznek tőlük békében, mert városaik teljesen nyitottak, fal és bástya nélkül vannak.

Sajnos, ennek a vészkiáltásnak is el kellett hangzani, anélkül, hogy azt meghallották volna. Tudták ezt a törökök is jól, s még vakmerőbbek lettek. Egymásután tették rá a kezüket Kékkőre, Divényre és Somoskőre, s ezzel nyitva állott előttük az út Zólyomba, Korponára, Bozókra, Bakabányára s innét Selmebányára.

A török veszedelmes szomszédsága Besztercebányát is cselekvésre szólította. A tanács jól tudta, hogy védelemre senkinél sem számíthat, mert eddigi kérelmei is teljesen eredménytelenek voltak. Magának kellett tehát munkához látnia. Annyi pénzzel azonban nem rendelkezett, hogy a célnak megfelelő kőfalat tudott volna emelni, de meg idő sem volt igen rá, meg kellett tehát egyelőre egy szerényebb palánkkal, sáncal s néhány fabástyával elégednie. Elhatározta tehát még 1575 nyarán, hogy fapalánkot épít; megtette az építkezéshez

³ In der zeit hat man Wahlen, Schenz und graben angehoht un Neusoll zu machen, viel auf Spech und postn gelegt. 1541. évi Actionale a városi levéltárban. — Auff die Schenzen und greben gelegt fl 21 den 10. Számadások 1541-ből. — A következő esztendőben is folytatják a megkezdett munkát, amint azt az 1542. évi Számadások könyve feljegyezte.

szükséges előkészületeket, megejtette a helyszíni szemléket, hol s minő irányban építhesse meg a palánkot s gondoskodott természetesen a megfelelő munkáskézről is. Faanyag bőven volt még a környéken a szomszéd nemeseknél s a kamaránál. Ezt vásárolta tehát össze a város s szállíttatta a sáncvonalakhoz, hogy a következő év tavaszán munkához lásson. Ezen időtől kezdve el nem marad a városi számadási könyvekből a palánképítésre fordított költség jegyzéke, amelynek tételei 1575-től 1579-ig 5497 frt 97 dénárt tettek ki.

A palánkköltségek jegyzékei egyik-másik helyen a palánk és a bástyák milyenségéről is tesznek említést. Ezek szerint a palánk és a bástyák agyaggal voltak bekenve, nemcsak hogy ezáltal valamivel szilárdabbak, hanem főleg azért, hogy legálább egy ideig tűzállók is legyenek. Érdekes, hogy a bástyákat ezután még festékkel is befestették.⁴

Az utcáknak a szabadba vezető torkolatán már erősebb kapuk állottak, amikor a palánkot építették, mert 1573-ban két ilyen kapu tatarozására elég tetemes költséget fordítanak. Némely utca elzárására még erős láncot is használtak.⁵ Egy ilyen lánc még ma is látható a Kossuth Lajos-utca (B) 19. számú házában.

A palánk és két új kaputorony építése nagy költségbe került a városnak. Hogy ezt valamiképen fedezhesse, a szomszéd vármegyék s városok segítségét kérte ki, de főleg a kamara pénzbeli támogatását óhajtotta igénybe venni, mint-hogy az erődítések az ő biztonságát is célozták.⁶ Támogatták a város kérelmét a királyi biztosok is, akik 1577-ben itt jártak, mire az alsóausztriai kamara száz mázsa rezet utalványozott a városnak az itteni kohóból.

Erre a támogatásra már nagy szüksége volt a városnak, mert a török portyázók már Végles vára alá is merészkedtek; sőt 1578 február 23-án a bakabányai malmokra s kohókra is támadtak s azokat felgyújtották. A munka azonban lassan

⁴ Item Von der Pastey vund Schrott mit Laim zuleckhen oder zu Schmiren fl 14 d 25. — Dem Meister Oswald sambt seinem gesinndel von der Pastey zu wissen und zu ferben zusammen zalt fl-den 3. — Dem Valten Tischler daß er gruene farb zu den Pasteyn abgerieben. — 1576. évi Számadások a városi levéltárban. — Az erődítvények kitapasztása különben bevett szokás volt, amint Takáts Sándor írja Századok, 1907, 734. l.

⁵ Dem Meister Ihan Schmidt zalt von zwayen grossen Khetten In der Badergassen vnd Silbergassen furzuziehen, hat gevogen 1½ zentn p fl 6. — Dem Meister Oswald zalt von den Khetten beim H. Suessen vnd H. Altburger einzumauern den 75. — 1575. Számadások.

⁶ Liptó megye gyűjtés útján 49 frt 62 dénárt hozott össze az építkezésre. — 1576. évi Számadások. A Beniczkyek miesinyei jobbágyai egy-egy fuvar fát szállítottak.

haladt előre, hiányoztak a gyorsabb befejezéshez az anyagi eszközök. De utóbb már kedvetlenül is folytatta az építkezést, mert belátta, hogy a palánk, amelynek régebben épített részei már dűledezni kezdtek, úgy sem nyújt valami nagy védelmet. 1585-ben mégis befejezte a munkát, de már a következő év augusztus 24-én megtartott tanácsülésen kimondja, hogy kőfallal kívánja a várost körülvenni, mert csak ez nyújt a török portyázókkal szemben kellő védelmet.⁷

A török akkor éppen Ocsova környékén mutatkozott s félni lehetett, hogy még északabbra is merészkedik. Így hát lehetőleg sietni kívánt a nagy munka előkészítésével. Már szeptember 12-én szerződést köt Egger Antal építésszel, amelynek értelmében kötelezi őt, hogy egy bizonyos vonalon 126 öl hosszban, a mellvédig félölnyi széles, a mellvéden felül pedig két láb széles falat emeljen, amelyért öle után 59 dénár munkabért fog kapni.⁸

Ekkor még új terv nem volt, amely szerint a körfalakat építették volna; az építkezést egyelőre még a régi vonalakon kívánták foganatosítani. Így hát most csak a Garami-kaputól (C) a Burgstädtl-ig (D) terjedő vonal építéséhez fogtak hozzá, de feltehető, hogy ekkor valamilyen tervek elkészítése iránt intézkedtek, amelyek az esetleges eltéréseket a meglévő vonalaktól tartalmazták. Létezik ugyanis a városi levéltárban három tervrajz, az 1587. és 1589. évekből — a harmadik évszám nélkül —, amelyek alapján az építkezés foganatosított s amelyek közül az elsőt ide mellékeljük.⁹

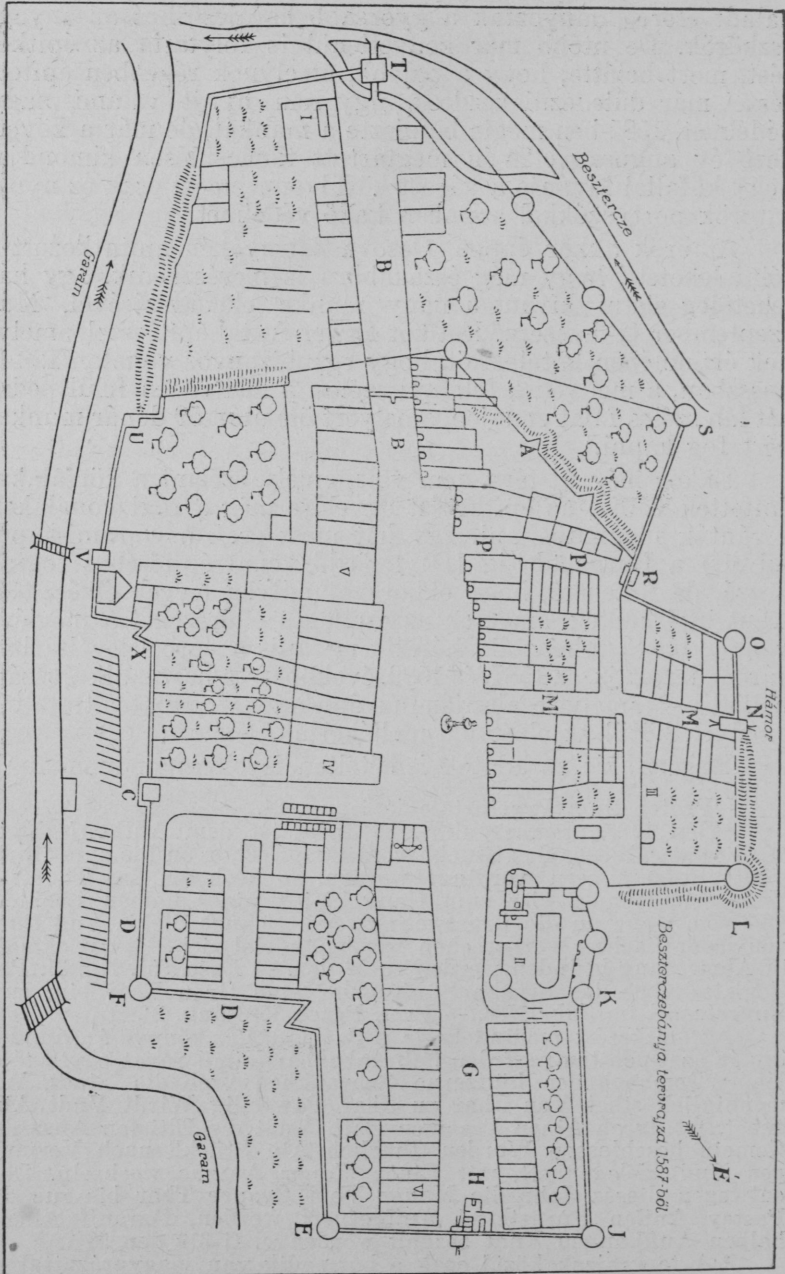
Egger, akit az adatok ismételten is olasznek mondanak,

⁷ Protocollum Praetoriale 1586 aug. 24.

⁸ Den 12 Septembris dis 1586 Jares ist dem Anthonj Egger Wallischen Maurer das Stuckh vom Graan Thor an bis zum Burgstedtl aufzumauern verdingt worden, so hoch als das Thor ist, Vom grundt ausz bisz zum Gang gleich aines halben Lachters vnd vom Gang an die Brustwehr zweyer Schuch dickh. Vnd Ihme von jeder Lachter versprochen worden, soviel sich dery nachmaln in Abmessung befinden werden zu 59 den. — Fasc. 351. No. 31. Pau Register vber das Stuckh Stadtmauer vom Gran Thor bisz zum Burgstaedt im Jahr 1586. — Prot. Praet. 1586 aug. 24.

Az építkezést megindokolja a Számadások könyve is, amidőn így ír az Unkosten auff den Schrankenbau című rovat egyik tételénél: Demnach der hültzerne Schrankhen Vmb die Stadt, Wie menniglich sihet Von Jhar zu Jhar Pawfellig Wirdt Vndt Aingeheht, Ist durch Ainen Ersamen Rath Vndt die Eltisten Ausz der Gemein beschlossen Worden Jhärlich Ain Stückh nach Vermuegen Vndt gelegenheit, mit Einer Mauer Auszue wechseln. Derentwegen dieses Jahr die Mauer Vom Graner Thor bisz zue der Pastey Auffen Purgstettel Auffgeuert worden, Darauff Allenthalben Auffgangen Vndt bezahlt worden... fl 310 den 58½.

⁹ A tervrajzok közül csak a harmadik van magyarázattal ellátva: ebből irtuk át a mellékelt tervrajzra a szükséges adatokat.

gyorsan végezte az elvállalt munkát, úgy hogy november elsején már leszámolhatott vele a tanács.¹⁰

Az építkezés tartama alatt küldték el a bányavárosok a folytonosan emelkedő veszélyre való tekintettel a maguk követését Bécsbe, hogy a vidék megvédését valahára kieszközöljék. Járt a követtség Ernő főhercegnél is, aki válaszában hangsúlyozta, hogy elsősorban Breznóbánya és Libetbánya megerősítésével akarja a szomszédos községek biztonságát lehetővé tenni.¹¹ A besztercebányaiak még külön is arra kérték a főherceget, hogy a besztercebányai kamarai ágyúöntődében számukra is készíttessen néhány kisebb ágyút, hogy azokkal kapukat és bástyáikat megvédhessék.¹²

A megkezdett munkát a következő évben is folytatták, amidőn a Burgstädtltől keleti irányban 254 ft 24 dén.-t költöttek az építkezésre.¹³ Ugyanezen évben kezdték építeni a Garam fölött emelkedő, 568 méter magas Kopa-hegyen az új őrtornyot, hogy a zólyomi fennsíkot állandóan figyelemmel lehessen kísérni.¹⁴ Létezett ugyan itt már előbb is egy őrház, de csak ideiglenesen deszkából összeróva, amelyet azonban mindúntig javítani kellett.

A török azonban nem nyugodott, tervszerűen haladt előre. Ismételt becsapásokkal s a lakosság rémitgetésével biztosítani akarta magának a kitűzött célt. A zólyomi falvak, csakhogy elkerüljék vagyonkájuk elpusztítását, alattomban

¹⁰ Demnach die Walschen Ire stückh mauer Verfertigt, Ist solches Abgemessen Vnndt Allenthalben befunden worden 126 Lachter. Ist Ihnen heut dato der Überrest bezahlt worden fl 20 den 34. — 1586. évi Számadások.

¹¹ Fasc. 113. No. 33.

¹² Bittende — írja a tanács szeptember 28-án — sintemal hochstgedachte Röm. Kay. Mt. Ainen Puxengisser Alhie vnderhalten, Welcher In Irer Mt. giesz huetten Auff die granitzheuser hin vnd wider etlich stuckh gossen. Vnnd als wir vernommen, dasz er hinfuran dergleichen stuckh noch mehrer giessen soll. Euer Furstl. D. geruhen vnndt wolten aus angeborner Furstl guette vnnd willigkeit Vnns Auch etlich klaine stuckl oder Falkhonetl, die wir auff den Statthoren oder Streichweren gebrauchen möchten Auff der Röm. Kay. Mt. Vnncosten Vnnd aus derselben Zeug giessen Vndt gnedigst ervolgen lassen. — A kérvény fogalmazványa, fasc. 422. nro. 57.

¹³ Ein Stückh Mauer Neben der Pастey Auffn Purgstetl cím alatt van a költség elszámolva az 1587. évi Számadásokban.

¹⁴ New Wachthaus rovat alatt 59 ft 15 dénár van kiadásképen feljegyezve az 1587. évi Számadásokban.

Megemlékszik ezen építkezésről az 1762. évi krónika is: Ao 1587. Mense Julio, Turcis in dies propius ad Bisztricziam niten-tibus, vicinaque oppida et Possessiones, prouti Oesova, Szlatina, Hajnik, Farkasfalva, Badin, Micsinye, aliaque depopulantibus, pro commodiori excubatione tutationeque Civitatis in Colle Kopa nuncupato domuncula lapidea propter Vigiles erigitur.

már meghódolásra is készültek, s a városoknak volt doluk őket tervükben megakadályozni. 1588-ban már a város közvetlen közelében lévő micsinyei parasztság is ezzel a tervvel foglalkozott, mire Besztercebánya tanácsa sürgősen fordult Herbersteinhoz, a murányi vár kapitányához, hogy ő is akadályozza meg a szándék kivitelét.¹⁵ A város egyre küldte a szomorú híreket Bécsbe, követei egyre koptatták a bécsi nagyurak küszöbjeit, de a várva-várt segítség csak nem akart megjönni.¹⁶ Maga gondoskodik tehát biztonságáról. Három ágyút öntet 19½ mázsa súlyban Suchentrunk Jánossal, akinek egy mázsa után 1 ft 60 dén.-t fizet munkadíj fejében s mindinkább azon van, hogy erős kőfallal vegye körül magát. Némi segílyt kap ugyan e célra a kincstártól, amidőn az urvölgyi hegyizöldet négy évre bérbevette s a bérösszeget a körfal építésére fordította; de mivelhogy ez mindössze csak évi 60 frtot tett ki, az építkezés bizony nem vett valami gyors lendületet. Az 1578-i pozsonyi országgyűlésen hozott törvény értelmében a kamarai munkásoknak is robotba kellett volna állaniok, de a kamara itt is csak a Bécsből nyerendő utasításokra hivatkozott s az országos törvénnyel nem sokat törődött. Végül is legalább annyit tudott a város az alsóausztriai kamaránál kierőszakolni, hogy megígérte, hogy az építkezés egy részét magára vállalja.¹⁷

1589-ben újra Bécsben járnak a város követei, hogy a kamara fokozott hozzájárulását a körfal költségeihez kieszközöljék. De ott annyira nem törődtek a várossal, hogy nem is tudták, mi ügyben járták meg a követek a hosszú és veszélyes utat Besztercebányától Bécsig, hogy május 12-i levelében még azt is kérdi az alsóausztriai kamara, hogy áll a palánképítés ügye, befejezéshez közelg-e az építkezés, holott most már nem is palánk, hanem körfalépítésről volt szó.

Időközben elkészültek a körfal tervei, amelyeket a tanács Károly főherceg elé is terjesztett, aki ezeket megfelelőknek találta és az építkezést elrendelte. Ezen tervek szerint a körfal nem övezte volna az egész várost, úgy, mint a palánk, hanem körülbelül csak a régi sánc vonalában 794 öl hosszban; magasságát öt ölre, vastagságát az alap felett két, az alapokban három lábra tervezték. A költségvetés a bástyákkal együtt

¹⁵ Den 16 January Ainen Potten zalt, so mit Schreiben Auff die Preisz zum Herrn Julio von Herbestein geschickt worden. Wegen der Pauern In der Vndern Mitschina, so huldigen wollen den 50. — 1588. évi Számadások.

¹⁶ Oesova elpusztítása után is Bécsben jártak a város követei, Hoffmann Márton és Reimann Pongrác, ahonnan csak szeptember 12-én jöttek vissza. — Prot. Praet. 1587 szept. 12.

¹⁷ Zivuska: A besztercebányai m. kir. erdőigazgatóság régi okiratainak tartalomjegyzéke, 247. l.

8000 tallérra szólott. Terveztek ugyanekkor egy két öl mély s hat öl széles árkot is, amely a költségvetést 13.000 tallérra emelte volna.

Dacára annak azonban, hogy a tervek már az udvar elé is terjesztettek s ott helyesléssel is találkoztak, a tanács még mindig változtatott rajtuk s legutóbb az eredeti tervrajzon kívül eső városrészeket is belevette a körfalak gyűrűjébe. Ernő főherceg ezért, tudomást szerezvén a változásról, kemény szemrehányással illette a tanácsot, hogy haszontalan kerteket is kerített be és olyan dimenzióban akarja a körfalat megépíteni, hogy sem a város lakossága, sem pedig erős katonai őrség nem lesz képes azt sikeresen megvédelmezni. Megbízta tehát Majthényi Lászlót, a zólyomi kapitányt, hogy építésével, a bakabányai Giulio Ferrarival s tisztjeivel szemlélje meg az építkezést, hogy az célszerűen történjék.¹⁸

A helyszíni szemlét Majthényi július 5-én tartotta meg.¹⁹ Ő is úgy vélte a kérdést megoldhatni, hogy a városnak azon része, amely a vártól északra, tehát Zólyomlipcse felé esik, nemkülönbén Alsó-utcájának (B) a Szt. Erzsébet-aggápoló (I) felé terjedő része maradjon csak ezentúl is külváros, azok a háztulajdonosok pedig, akik a körfal és az árok építése folytán károsodnak, a kertekben nyerjenek telkeket újabb építkezések céljából.²⁰ De a fal kerületét ő is tetemesen megnagyobította, bizonyára a polgárság határozott kívánságára, amely kétségkívül már akkor biztosította a kiküldött kapitányt, hogy a körfal költségeinek fedezésére adót fog magára kivetni. Az újabb terv szerint a körfal kerülete 3945 öl volt, magassága azonban csak egy öl, szélessége pedig három láb. Az építkezés egységárát Ferrari ölenként 2 ft 50 dénárba tette.

Kétségtelen, hogy a tanács ezt a tervet is felküldte Bécsbe s Majthényi is jelentést tett a nagyobb dimenziókban megkezdett építkezésről.²¹ Jelentésében, annak dacára, hogy Bécsben nem valami jó szemmel nézték az eredeti tervtől való eltérést, újra kérte a kormány segélyét, jóllehet, mint körmői szomszédjainak szeptember 4-én írott levelében is jelezte, nem

¹⁸ Fasc. 113. No. 35.

¹⁹ Item Als herr Maitheni Laszla Obrister Auff Altenssol, neben dem Julio Ferrari Paumeister Auff Pukhanz, Auff der Für. Dur. Ernesten Ertzherzogen zue Osterreich Vnsers gnedigsten herrn Bevelch Alhero khomen Vndt Wegen befestigung der Stadt tractiret Vnd gehandelt It p 2 tag Vmb essen Auffgangen fl 7. — 1589. évi Számadások, júl. 7. tétele.

²⁰ Fasc. 117. No. 39.

²¹ Minthogy a városi levéltárban meglévő tervrajzok közül az egyik legközelebb áll a ma is álló körfalak és bástyák tényleges kiviteléhez, feltehető, hogy ez a tervrajz, amelyet másolatban itt mellékelünk, Ferraritól származik.

tartotta valószínűnek, hogy a török Végles és Zólyom megkerülésével a városra támadjon.²²

Ez évben az idő előrehaladt volta miatt már nem fogtak a nagy munkába, de arra használták fel a beállott telet, hogy a polgárságot az építkezéshez szükséges anyagi eszközök beszolgáltatására előkészítsék, az új adónemet, a Mauersteuert, vele elfogadtassák s azt behajtsák. Nem találjuk nyomát annak, hogy a polgárság e tekintetben akadályokat gördített volna a terv útjába; sokkal jobban ismerte a maga helyzetét, semhogy oktalan akadémuskodással a végrehajtást megnehezítette volna. Az 1590. esztendőben már ebből a jövedelemből építkezik a város s a Burgstädtl-től (D) a szabók bástyájáig (E) folytatja a körfalat 398 ft 19½ dénár költséggel.²³

Nagyban érdeklődött az építkezés iránt Majthényi kapitány s ismételten is meggyőződött annak folyamatáról²⁴ s főleg aziránt érdeklődött mindenkor, nem tér-e el a tanács újra a Bécsbe felküldött s onnét már leérkezett tervektől.²⁵

Mielőtt a körfal további kiépítésének történetét folytatnók helyénvaló lesz az építés tervét s a körfal egyes részeinek és a bástyák elnevezését elmondani.

A körfal tudvalevőleg a Wesselényi Ferenc-utcai kaputól (C) a Burgstädtl (D) felé épült legelőször. A Burgstädtl helyére épült bástyát Mészáros-bástyának (F) nevezték, mint-hogy ennek őrzését a mészáros-céhre bízták. Ehhez legközelebb eső bástya volt a Szabók bástyája (E), amely a Bethlen Gábor-utcai (G) kapu felé vezető vonalon állott; innét folytatást nyert a körfal a Bethlen Gábor-utcai kapuig (H), innét pedig egyenes vonalban a Cipészek bástyájáig (J). Ettől párhuzamosan a Bethlen Gábor-utccal húzódott a körfal egészen a várig (II), és pedig a tót templom keleti részén álló névtelen sarokbástyáig (K), innét pedig a katolikus temető felső végén álló Aranyművesek bástyájáig (L). A körfal ezen része, amely innét indult ki s a Pfarrhof telkét (III) választotta el a Hámor nevű külvárostól, amint látni fogjuk, legkésőbbben épült ki s addig csak sánccal és árokkal pótoltatott,²⁶ amely a Károlyi Péter-utcai (Bader Gasse, Fűrdő-utcai (M)

²² Körmöcbányai vár. Itár fons 26., fasc. 10. No. 1723.

²³ Az 1590. évi Számadások Mauersteuer rovata.

²⁴ Item er (Majthényi László) hiebevör Alhie gewesen Vndt Ime der Abrisz oder das Modell wie die Stadt mit der Ringmauer Ain zu fassen, gezaigt worden stb. — 1590. évi Számadások Verehnungen rovat alatt.

²⁵ Ainem Potten zalt so den bevelch von Hoff wegen des Mauer Pauens Vmb die Stadt, sambt dem modl gebracht den 12. — 1590. évi Számadások Pottenlon rovat alatt.

²⁶ E helyen állott régente a Wachtheusel hinderm Pfarrhof. Fasc. 372. No. 5.

kapunál (N) ért véget. Ettől nyugatra néhány méternyi távokban épült a Károlyi Péter-utcai bástya (Ö) (Pastey beim Pader Thor), amely ma is teljesen jókarban s lakható állapotban van. Innét a Heinczmann András-utcai (Silber Gasse, Ezüst-u.) (P) kapuig (R) ereszkedett a körfal, amelyen túl valamikor a régi füleki sánc és árok (A) a kerteken körülbelül a hajdani Spital Gasse (Kossuth L.-u.) 30. számú házáig húzódott. Az új erődítmények tervezete szerint azonban a körfal 104 ölnyi vonalban a Beszterce-pataknak vette irányát, s ahol ezt érintette, a Neue Pastei (S) építésével nyert megerősítést. Nevét valószínűleg onnét nyerte, hogy mint egy egészen új védővonal pontja, nem épült egy régi fabástya helyén, amint az a többi bástyánál valószínűleg történt.

Az Új-bástyától (S) kezdve a körfal a Beszterce és a malomárok mentén s általuk igen előnyösen megerősítve, egészen a Kossuth Lajos-utcai (B) (Spital G., Untere G.) kapuig (T) haladt. Ezen kapun túl, alig néhány ölnyire tőle, volt még egy bástya, amely azonban a régi tervrajzokon nincs meg s csak későbbi, előttünk ismeretlen időben épült. Ezen bástyától kezdve újra csak sánc és árok húzódott a Garam mentén, egészen addig a bástyáig (U), amelynél a régi sánc és palánk a Kossuth Lajos-utcából (B) a Garam felé ereszkedett. Ezen vonalra is csak később került egy másfélölnyi fal, míg az utóbb említett bástya és a kamaraudvari kapu (V) közötti vonalra már akkor is körfalat terveztek. Végre a kamaraudvari és a Wesselényi Ferenc-utcai (Gran Thor) két kapu közötti vonalra, melyet rövidesen „Stadtmauer hinterm Oberhaus“ (IV) volt szokás nevezni, csak egy bástya esett, amelynek, minthogy a kamaraudvar területére (V) esett, Ober Pastey im Kammerhof volt a neve.²⁷ Ez szolgált sok-sok éven át a bányászati célokra szükséges lőpor raktárával.²⁸

Ezen kitérés után lássuk most már az időközöket, anyagi segélyforrásokat s körülményeket is, amelyekben a körfalak emelkedtek, illetőleg ezek építését előmozdították vagy gátolták.

²⁷ A tervrajzokon ez a bástya sincs meg; eredetileg még csak egy kiszögellés van tervezve (X).

²⁸ Az egyes bástyák különböző időben más és más néven fordulnak elő, aszerint, melyik céh látta el rajtuk az őrszolgálatot. 1712-ben a kaputornyokkal együtt a következő bástyákat találjuk megnevezve: 1. Goldschmid—Sattler Pastey, 2. Fleischhacker Pastey, 3. Schneider Pastey, 4. Schumacher Pastey, 5. Huttmacher Pastey, 6. Gyzuarska Pasta, 7. Tischler Pastey, 8. Gurtler—Gerber—Pulvermacher Pastey, 9. Pinder—Messerschmied Pastey, 10. Riemer Pastey, 11. Maurer—Bräuer Pastey, 12. Peutler—Lebkuchler—Weber Pastey, 13. Schmied Pastey, 14. Knopfstricker Pastey, 15. Kramer Pastey, 16. Tschismenmacher Pastey.

A Ringmauer Steuerből befolyó jövedelem sokkal csekélyebb volt, semhogy az építkezés évi költségeit fedezte volna. A hiány már 1591-ben is feltűnő volt, pedig nagyon tanácsos volt ez évben is sietni az építkezéssel, mivel a török készülődéséről mindinkább aggasztó hírek keltek szárnyra. Május 28-án is arról értesítette Pogrányi Benedek, korponai kapitány, Fridrich Pongrác, körmöci bírót, hogy a palánki törökök a megelőző napon egészen Korponáig merészkedtek, de üres kézzel tértek vissza, sőt, hogy a selmeci útra is lopódtak s ott két fiút, akik az éjjelt barmaik mellett töltötték, elhurcoltak. S e hírek nem voltak üres rémítgetések, hanem tényleg megfelelték az igazságnak, mert a török is jól tudta, hogy a végvárak őrsege a rendetlen zsoldfizetés miatt elszéledt s hogy a végvári lovasság hiánya miatt nem kell az üldözéstől félnie.²⁹

Az építkezést tehát ilyen hírek hatása alatt lehetőleg siettetni kellett. A tanács, hogy legalább egy kis pénzforrást nyisson az építkezés számára, 1591 május 31-én tartott üléséből azzal a kérelemmel fordult az alsóausztriai kamarához, hogy engedje át neki évi 200 tallér bérösszeg fejében az urvölgyi sörkimérés jogát s másrészt, hogy fordítsa a kamara ezen összeget a városfal folytatólagos építésére.³⁰

A tanács kérelme eredményes volt. Ernő főherceg gyorsan intézte el a város kérelmét. Bécsben június 11-én kelt rendeletében a 200 tallérnyi bérösszeg felét két évre az építkezésre utalványozta.³¹

A kapott segélyt a tanács hűségesen felhasználta s természetesen még a városi pénztárból is megtoldotta a hiányt; így épült az 1591. évben a Bethlen Gábor-utcai kapu (H) és a Cipészek (J) bástyája közötti vonal, majd pedig, amidőn ezzel is elkészültek, folytatták az építkezést egészen a tót templom északi részén lévő bástyáig (K), ami mindenesetre nagy munka volt egy esztendőben.³² Érdekes, hogy a munká-

²⁹ Matunák, Drégely és Palánk 58. l.

³⁰ Selmechányai bányaigazg. ltár.

³¹ Lassen uns auch dorauß mit gnaden gefallen, dasz gedachten von Neusoll vmb deren durch Euch angezogener Ursachen wegen, angeregter Pierkeller vmb die zwayhundert Taller Järlichs bestandtgeldt Inmassen dem Pfefferl (az előbbi bérlő) beschehen, dergestaltt hingelassen werde, dasz Sy die Ainhundert Taller Par, ohne alle condition erlegen, die übrigen ainhundert Taller aber Inen auf zway Jar zu erpaunung Irer Stätt Mawern ingelassen werden. Ernő főherceg levele u. o.

³² Auff die Stadtmauer so dieses 1591. Jhar Van dem Obern Thor bis hinder den Michael Zprosty daselbst Ain Pastey Aufgefueert worden, Vndt also Volgendes dasz man die Mauer bis hinder des Herrn Georgen Windischen Predigers behausung In der Oberngassen gegen den Geschlosz Thurm, darinnen der Zeit

nál egy élesdi parasztot is foglalkoztattak, aki a töröknek meghódolt s szabadságlevelet is szerzett tőle.³³

Ezen vonalon a körfal egy tetemes részt vágott el a házak mögött elterülő kertekből; ez okból a háztulajdonosok valami kárpótlást kértek a tanácstól. Ott azonban azzal utasították el őket, hogy a körfalak építése királyi parancsra történt, maradt azonban még mindig elég hely kertjeik számára. Hajlandó lesz az illetőket alkalmilag a városi bérleteknél előnyben részesíteni.³⁴

Javításra kerül még ugyanezen évben a Garamhegyen lévő őrtorony s az ott lévő mozsárágyú is, sőt új ágyúkat is rendelnek Suchentrunk János ágyúöntőnél a bástyák számára.³⁵

A végzett munkánál kétségkívül a kamarai alattvalók is résztvettek, még pedig portánkint tizenkétnapi robottal, amire őket az országgyűlés kötelezte.³⁶

Az 1592. évi tavasz is — úgy mint máskor — meghozta a török mozgósítási híreket. A szécsényi és kékkői török újra fészkelődött, újra rácsapott a korponai malmokra s felgyújtotta a város felett álló őrtornyot, amelyben éppen akkor nem volt őrség. Kevéssel rá megmozdult a nógrádi és palánki őrség is, amelyet azonban Pogrányi szerencsésen visszakergetett.

Besztercebánya azonban már előbb gondoskodott, hogy a megkezdett építkezéshez újra támogatást nyerjen. Törökvését ez alkalommal is siker koronázta, mert amidőn a fenti híreket vette, már lejött a királynak 1592 március 13-án a besztercebányai praefectushoz intézett rendelete, amely akkép intézkedett, hogy az Urvölgyön termelt zöldfesték jövedelme a városi pénztárnak a körfal építési költségeire kiutalványoztassék.³⁷

Ezen összeg azonban most sem fedezte a kiadásokat, amelyeket a Bethlen Gábor-utcában immár tovább nem

Samuel Novakh Schrötter oder Visirer wohnen. Ist allenthalben auffgangen 1131 ft 4 den. — 1591. évi Számadások.

³³ Item auff den Ausm Costfuereordorff, so sich Vnder des Turckhen gebiet begeben Vndt ein freibrieff Von Ime Ausbracht, derwegen er in Eysen geschlagen. Vndt zur Arbeit An der Mauer condemnirt den 25. — 1591. évi Számadások.

³⁴ Prot. Praet. 1591 máj. 7.

³⁵ Dem Valten Vischer schmidt zalt, dasz er den Mörser Auffm Wachtheusel von neuem beschlagen fl 5. — 1591. évi Számadások.

³⁶ Besztercebányai kam. ltár.

³⁷ Fasc. 106. No. 69. — E kérdésben különben a király már két évvel előbb is intézkedett, amidőn teljesíthetőnek találta a város abbéli kérelmét, hogy az urvölgyi rézbányavíz a Kobenz-céhhel kötött szerződés lejártá után többé nem neki, hanem Besztercebánya városának adandó bérbe, amely a bérösszeget a város falainak kiépítésére fogja felhasználni. — Zivuska i. m. 252. l.

halasztható csatornázási költségek is még szaporítottak. Nagy kiadás várt még ezenfelül a városi pénztárra az úgynevezett kamarai major megvásárlásával is, amelyet a kamara 2000 forintért volt hajlandó átengedni, s végül ott volt még a bányavárosiak 200 emberből álló őrsége is, amelyre a városnak az érvényben lévő kulcs szerint 210 forint 41½ dénárt kellett fizetni.

Ily körülmények között a tanács újra kérésre fogta a dolgot s Schwab Gáspárt, az előző esztendő bíróját, Prágába küldte, hogy ott a fenyegető veszélyre való tekintettel védelmet s a körfalak építési költségeihez az eddiginél nagyobb hozzájárulást eszközöljön ki.

Schwab és követtársa személyesen járt a királynál s biztató választ is nyert a védelmet illetőleg, a körfal költségeihez való hozzájárulást pedig Prágából Bécsbe való eltávoztása után még külön kérvényben is kérvényezte. A benyújtott kérvényt, Schwab véleménye szerint, a besztercebányai kamarához fogják véleményezés végett leküldeni, ahol a kamara saját érdekeinek megfelelően előnyös jelentés várható.³⁸

A prágai követség azonban nem igen járt eredménnyel, legalább nincs nyoma, hogy a kamara az engedélyezett hegyi zölden kívül még más pénzbeli támogatásban is részesítette volna a városi pénztárt. Ennek dacára folytatta a körfal építését a Wesselényi-utcai kaputól (C) egészen a kamarai bástyáig (X) s 280 ft 39½ dénárt költött ezen építkezésre.³⁹

Ezután 1600-ig szünetelt a körfal építése. Úgy látszik, a magyar fegyver diadala a török végvárak felett, megszüntette a közvetlen veszélytől való aggodalmat, de meg nagy is volt a szüntelen hadi költség, amely a város lakóira ezen idő-

³⁸ Wegen fuerderlicher continuirung der angefangenen Mauer hab ich zu Prag zu vnseren verraisen ein supplicirn verlassen, vnd darinnen vmb 200 Ct Khupfer oder so viel gelts angehalten. Ist zu besorgen, wan es daher, vnd von danen vielleicht hinein geschickt wirdt, dasz wenig werde zu erhalten sein. Also habe Ich gleichfals von meinen Verraisen nach Prag wegen der Mauer hinder dem obernhaus angehalten, khombt Itzt dem angesetzten Vervaltern vmb bericht zu, vermeine weil es Sie vnd Ire Khinder selbst aeghet; sie werden darwieder nicht rathen. Schwab levele kelt Bécsben, 1592 ápr. 18. Fasc. 436. No. 75.

³⁹ Auf die Stadtmauer so dieses 1592 Thars hindertm Stadt-haus bis zuer Pastey hindertm Camerhoff ofgericht worden 280 fl 39½ den. 1592. évi Számadások. — Az építkezésbe úgy látszik május 23-án fogtak bele, amint azt a Számadások aznapi tételéből lehet következtetni: Item 16 Seidl wein so bey Abziehung der maur vom Thor an der gran bis zuer Pastey hinterm Camerhoff durch die herrn des Raths vnd etlichen Camerhofffischen seindt Ausgedrunken worden, Auch zu 7 den 1 fl 12 den. — Itt a kamaraudvar mögötti bástyáról van szó, amely a tervrajzon nincs meg.

ben nehezedett. Csak 1600-ban látjuk újra az építkezés folytatását. Befejezik még a tót templomig teljesen ki nem épített védővonalat s azután hozzáfognak a kamaraudvari kaputól (V) a Szt. Erzsébet-aggápolda (I) felé húzódó fal építéséhez; ehhez azonban ez évben csak az anyagot hordják össze, hogy a következő évben azonnal megkezdhessék az építkezést.⁴⁰

E helyen, amint már említettük, még sánc védte a várost, amely a Garam folyása által megerősítve, egyelőre magában is elég védelmet nyújtott a városnak. 1601 tavaszán is még anyagszállítással foglalkoznak, amihez a szomszédok és a városi jobbágyok segítségét is kikérték.⁴¹ Még 1599-ben a kamara is hajlandó volt a Szt. Erzsébet-aggápoldától (I) a maga telkéig a kőfal költségeit viselni, az anyagot azonban a város adta volna; a város azonban még fát is kívánt a mészégetéshez, de erre a kamara már nem volt hajlandó, s így az építkezés akkor abbamaradt.⁴²

Bizonyára létrejött a város és a kamara között valamelyes egyezmény, mert a körfal ezen részének munkálatairól s költségeiről nincs tudomásunk. Hiszen együtt volt az anyag, a költséget a kamara fedezte s így a munka hamarosan nyert befejezést.

1603-ban tervbe veszik a Beszterce-patak mentén lévő palánknak körfallal való kicszerelését. A városbíró a január 22-i gyűlésen veti fel először a kérdést, nem kellene-e a megyénél és a szomszédoknál a város megoltalmazása céljából segély után nézni,⁴³ minthogy az ellenség közeledéséről szóló hírek nem akarnak megszűnni; miután azonban segélyre hiába vártak, március 3-án anélkül is elhatározták az építkezést, amelynek költségeire Althofer polgártól 1000 forintot óhajtottak kölcsönképen felvenni. Anyagi segély csak Triebel

⁴⁰ Az 1600. évi Számadásokban pro Stainprechen rovata alatt 63 ft-ot találunk kiadásképen feljegyezve.

⁴¹ Zu volfierung des Stadpalanggen sol man die negsten nachbarn und Unterthanen, so hierzu deputirt, ermanen, dasz sie holz und stain fieren woltten. — Prot. Praet. 1601 márc. 29.

⁴² Item liesz Herr Verwalter bitten, Ain Ers. Rath wolle etwa wider künfftige not die Stadt besser verwahren lassen mit einer mauer, Er anstatt der Camer, wolle den grund von der Camerhöfischen mauer bis zum Spital graben und aufn früling die mauer aufrichten lassen, doch das die Stadt die stain und Kaleb dazu gebe, und die Camer den Maueruncosten. — Prot. Praet. 1599. okt. 15. Ez év november havában újra kijelentette a kamara főnöke, hogy a kamara vállalja az építési költséget.

⁴³ Pénzbeli segélyért fordult a város Turóc, Liptó, Zólyom megyéhez és Breznóbánya városához azzal az indokolással, hogy az erősített város nemcsak a polgárságnak, hanem a környékbeli lakosságnak is nyújt menedéket veszély idején. — Fogalmazvány febr. 1-i kelettel fasc. 328. No. 85.

Gáspár, Zólyomlipese várura, helyezett kilátásba, és pedig fuvarban, fában és egyéb szükségletekben.⁴⁴

A márciusban szárnyrakelt vész hírek, melyek egyebek közt 120.000 tatárnak közeledéséről szóltak, a terv megváltoztatására bírták a tanácsot. Rögtön a várba (II) gyűjtötte össze az egész polgárságot, hogy vele a hírt közölje s egyúttal intézkedett, hogy a tervezett kőfal helyett a nagy sietségben megint csak palánkot emeljenek.⁴⁵

A kiépített s a Beszterce-patak által is védett vonal folytatását már kőből tervezte a tanács, amint az 1604. évi április 28-i tanácsülés jegyzőkönyve mondja. Ezen a munkán még ugyanezen évben kívánt túlesni, hogy azután a Besztercementi új palánkot is körfallal kicserélhesse. Ennek is a legközelebbi télen akarta az alapját kiásatni s a hozzávaló követ a Pfarrhof (III) mögötti kőbányában előkészíteni, hogy az 1605. évben kora tavasszal munkához láthasson, amely előreláthatólag mintegy 2000 forintba fog kerülni.

Az 1605. évre megállapított tervből azonban nem lett semmi. Gyászos lapját képezi ezen év eseménye a város történetének s évek kellettek hozzá, míg a sebek behegedtek. Rhédey Ferenc, Boeckay lovaskapitányának támadása, a fél város elhamvadása, számos polgár megöletése a város követésén s végül a vagyon majdnem teljes elpusztulása, egyike volt azon három óriási katasztrófának, amely a várost a IV. Béla korabeli tatárdúlás és az 1761-i Európaszerte emlegetett tűzvész mellett érte. Első dolga volt tehát a lakosságnak, hogy feldúlt otthonát rendbehozza, ahol gondteli fejét lehajthassa s csak azután annak biztosítása a kőfal emelése által. S most már határozottan csak kőfalról beszélt a lakosság, bármily áldozatába kerül is az ezernyi gondjai mellett, mert hogy mi védelmet nyújt a palánk, azt keservesen látta ama borzasztó áprilisi éjszakán.

1606 március 30-án már intézkedés történik a mészégetőkemencék ellátása iránt s előkészületeket tesznek az építkezéshez, de azért, valószínűleg az anyagi erők hiányában, alig tudnak valami haladást a munkánál felmutatni. Így volt ez 1607-ben is.

Ekkor azonban egy külső körülmény újra parancsolólag lépett fel a várossal szemben. A kamara ugyanis jelentést tett Bécsben, hogy a város nem fordítja a hegyzöldből befolyó összegeket a körfal építésére s hogy Castelli rézkereskedő hajlandó a termelési jogot évi 1000—1200 forintért haszonbérbe venni.⁴⁶ Tudomást szerzett erről a város is, főleg

⁴⁴ Zalwein jelentése a március 22-i tanácsülésben.

⁴⁵ Prot. Praet. 1603. március 16.

⁴⁶ Péch: Alsó-Magyarország bányaművelésének tört. I. 81. l.

midőn egy másik versenytárs is jelentkezett Lichtenberger rézkereskedő személyében a hegyizöld kitermelésére. A tanács rögtön sietett az öngazolással s kérte a felséget, hogy miután képtelen a körfalakat még a kamara említett segélyével is felépíteni, utalványozza ki e célra vagy a besztercebányai harmincad jövedelmeit, vagy pedig egyenlő értékű rezet. A király hajlandó is volt a város kérelmét teljesíteni, de előbb jelentéstételre utasította a besztercebányai kamarát, hogyan lehetne a kérdést a legelőnyösebben megoldani.⁴⁷ Egy-idejűleg rendelet is jött le az alsóausztriai kamarától a besztercebányai tisztekhez, hogy állapítsák meg a következő három esztendőben termelhető hegyizöld mennyiségét s számissák ki a város nyereségét.

Ily körülmények között a tanács az 1608 március 18-i gyűlésben kimondta az építkezés sürgős folytatását, nehogy a hegyizöld termelésének jogát elveszítse; e végből bekövevelte az esedékes adók beszolgáltatását is, hogy a munkát mielőbb megkezdhesse.⁴⁸ Ezen jövedelmekből épült ez évben mintegy 800 forintnyi költségen a Pfarrhof (III) mögötti fal, vagyis a Károlyi Péter-utca (M) (Bader Gasse, Fürdő-u.) és az Aranyművesek bástyája (L) között lévő rész. Plotschius krónikája szerint május 5-én fogtak hozzá az építéshez, amelynek anyagát a Pfarrhof mögött lévő kőbányából vették. Kötörés közben Zsigmond-korabeli pénzekre akadtak, amelyek egy högrében voltak elhelyezve. Ezen pénzhez hozzátett a tanács egy korabeli körmöci veretű pénzt (aranyat?) s a Plotschius-krónika egy példányát, s mivel ugyanakkor a várbeli tornyot is renoválták, kapuboltozatának egyik fiülkéjébe helyezte el azt.

⁴⁷ Fasc. 308. No. 87.

⁴⁸ Prot. Praet. 1608. március 18. — A Plotschius-krónika a következőket írja ezen eseményről: *Positio Moeniorum Civitatis post Parochiam incepta est hoc Anno 1608. die 5 ta Maji. Pecunia quadam e regione Arcis Templi in Lapididina de novo od Coemationem eruta reperta a Sigismundo Rege oriunda, prout ex monetæ Cusu aparet, cui addita est Moneta huius anni Cremicy cusa.*

Az 1762. évi verses krónika pedig a következőképen énekl meg az esetet:

Zum teyll die Schul und Pfarhof ist
 Erbaut worden zu dieser frist
 Dies Geldt von König Sigismund
 Als man erefnet hat den Grundt
 Des Steinbruchs hinter dem Geschlosz
 Gefunden ward im Töpflein blosz
 Die Stadtmauern hat man
 Auch zu der zeith da gfangen an
 Die Wahl es ging zu Wegen schwer
 Stech uns bey ferner Gott der Herr.

Valószínű, hogy ugyanekkor épült az a falrész is, amely a Heineczmann András- (R) és a Károlyi Péter-utcai kapukat (N) köti össze.

Az 1608—10. évekre újra a besztercebányaiaknak engedélyezte a király a hegyizöld termelését,⁴⁹ s ennek jövedelméből építették meg az Aranyművesek bástyájától (L) a várig (II) lehuzódó vonalat s fedték be az 1605-i tűzvészben elpusztult falakat. Részletesebb adatok azonban ezen munkálatokról hiányzanak. Ezzel az építkezéssel befejezték a város felső felének a megerősítését.

Feltűnő mindenestre, hogy nem kötötték össze az Aranyművesek (L) bástyáját a Cipészek bástyájával (J), ami a lejtő gerincén önként kínálkozott s amiáltal jókora területet foglalhattak volna a város gyűrűjébe. A két védővonal azonfelül még két helyen átvágta a várat körülvevő árkot is, úgy hogy a váron kívüli része már nem kapott vizet, szárazon maradt s eredeti rendeltetését teljesen elvesztette.⁵⁰ Ennek az eljárásnak Plotschius szerint is az volt az oka, hogy a két bástya között lévő terület lejtős voltánál fogva házépítésre nem alkalmas, másrészt a várost feleslegesen megnagyobbította volna.⁵¹

1612-ig szünetelt a munka. Ekkor, bizonyára a kamara sürgetésére, még a Beszterce-patak menti vonal kiépítését kívánták foganatosítani. Pénzüik azonban nem lévén, egy egészen különleges eszközhöz folyamodtak, hogy az építkezést befejezhessék. Ekkor nyert ugyanis befejezést a Freudenreich-féle mozgalom, amely éveken át folytonos izgalomban tartotta a lakosságot. Freudenreich és pártja ugyanis sokban kifogásolta a tanács eljárását, könnyelmű és saját előnyeit kereső gazdálkodását s a német elem praepotentiáját. A rendkívül éles harenak, igaz, hogy csak rövid időre, a nádor vetett véget, aki február végére Beniczky Márton alnádor elnöklete alatt egy vegyes vizsgálóbizottságot rendelt ki az ügy megvizsgálására és az ítélet meghozatalára. Kijutott itt mindkét porlekedő félnek a gáncs- és rosszalásból, bár a tanács csak Freudenreichék megbüntetésére számított s ennek súlyosbítására azt az indítványt tette a törvényszéknek, hogy büntetésképen arra ítélje ellenfeleit, hogy a Beszterce-patak mentén lévő vonalon egészen a Kossuth Lajos-utcai kapuig (T) kőfalat építsenek.⁵² A bizottság azonban nem fogadta el a tanács

⁴⁹ Fasc. 299. No. 21.

⁵⁰ Két térképen az ároknak a váron túli része már nincs is felvéve, megvan azonban még a harmadikon, a legrégebiben.

⁵¹ Az 1762. évi krónika.

⁵² Damit ein Exempel denen nachkommen möge ins künftige für gestelt vber bleiben, soll er (t. i. Freudenreich) mit seinem anhang das stukh mauer an der Bistritz zum Vntern Thor streichend mit seinem vnd seines anhang vncosten erbauen vnd zum

ezen előterjesztését s így a körfal utolsó részletének kiépítése továbbra is csak a tanács gondja és terhe maradt. Kísérletet tesz még ugyanezen esztendőben, hogy a kérdést végleg megoldja s kölcsönért fordul Henkel Lázárhoz, a gazdag rézkereskedőhöz, aki már máskor is segített a városon, de ez alkalommal — úgy látszik — hiába. A felséghez is folyamodik a város, hogy a hegyizöld termelésének bérösszegét neki engedje; hivatkozik folyamodványában, hogy 1608-tól 1612-ig körülbelül 8000 ftot költött építkezésre.⁵³ Pénzt azonban nem kapott s így csak apróbb munkákat végzett az erődítményeken.⁵⁴ A polgárság olykor maga is sürgeti az építés folytatását, ígéretet is kap ezirányban, de azért marad minden a régiiben. 1615 március 27-én II. Mátyáshoz folyamodik a város, hogy az úrvölgyi hegyizöldtermelést az évi hér mellett még továbbra is folytathassa, mivel most már a kamara udvari kapu (V) és a Kossuth Lajos-utcai kapu (T) közötti vonalat akarja bevégezni s a körfalakat kívánja állandóan jókarban tartani.⁵⁵ 1616 ugusztus 23-án még a kamaragrófhoz is fordul kérelmével, hogy utasítsa a kamarai tisztviselőket, hogy vegyenek ők is részt a védőművek költségeiben.⁵⁶

Abból a körülményből, hogy a tanács a legutóbbi felségfolyamodványban már nem említi egy különleges vonalat, amelyre még falat kíván építeni, azt kell következtetnünk, hogy a körfalak 1615-ben már készen állottak, vagyis azt a részt, amelynek felépítését Freudenreichéktől várták, 1613-ban vagy 1614-ben felépítették, s hogy ezentúl már csak a körfalak jókarban való tartása képezte gondját, amihez a kamara hozzájárulását is kívánták megszerezni.

A felségfolyamodványnak azonban már nem volt fogantja, mert a tanács már október elején megkapta az értesítést, hogy a hegyizöldbérletet többé nem kapja meg, mivel a

ende fuhren. Dan weil vngepart die vncosten sie der Stadt Privilegia vnd frieden zu brechen vnd vernichten sich bevliessen haben, Ists nicht vnbillich, das sie dieselb mit der mauren befestigen helffen. — Fasc. 311. No. 87.

⁵³ Fasc. 161. No. 10.

⁵⁴ A bástyákat most is úgy, mint régente a fabástyákat, színesre akarta befesteni, de a munka elmaradt s a festék is eltűnt: Wegen der Farb, mit dero die Pasteyen haben gefärbt werden sollen, weil solches nit geschehen, und die Farb nicht destoweniger in die Raitung eingebracht, wo die Farb hingekommen sei. — Prot. Praet. 1613. dec. 30. a megejtett számvizsgálat alkalmából felmerült nehézmények között.

⁵⁵ Und die übrige Stadtmauer hinterm Kammerhoff bis zum Untern Thor zue continuirn, auch Künftig nach möglichkeit die Thore zue befestigen, so vohl die Stadtmauer von iahren zue Jahren bawlich zuerhalten. — Prot. Praet. 1615 márc. 27. felségfolyamodvány.

⁵⁶ Copienbuch 1616-ból.

termelést most már maga a kamara fogja üzembe venni. A város ismételten is felfolyamodott az alsóausztriai kamarához a rendelet visszavonása tárgyában, de minden eredmény nélkül. Ezután már nem is hallunk többé építkezésről, legfeljebb apró-cseprő javításokról, amelyekre rendesen maga a polgárság szokta újjévkor benyújtott gravamináiban a tanács figyelmét felhívni.⁵⁷

Nagyobb építkezésbe csak 1659-ben fog a város, amidőn újraépíti a Heinczmann András- (Ezüst-u.) utcai kaput (R). Az építkezés a nyár folyamán elég lassan haladt, aminek a kőműves-céhben előfordult egyenetlenség volt az oka,⁵⁸ mindazonáltal ősz előtt befejezték a munkát. A kapu külső részén a zárókő felett elhelyezett emléktáblán látható volt a város domborművű címere a következő felirattal: Mense Augusti 1659. Hoc propugnaculum sumptibus Rei publicae Neosolien-sis inchoatum et perfectum Judice Nic. Jezernitzky.

A körfalak mentén épített folyosók karbantartása elég sok költségébe került a városnak; főleg az alsó Ezüst-utca kapuja (R) felől a Kossuth Lajos-utcai kapuig (T) vezető folyosót kellett állandóan jókarban tartani, minthogy a lakosság az út megrövidítése céljából ezen tartotta fenn a két pont közötti közlekedést. Az 1761-i tűzvész azonban teljesen elpusztította úgy ezen körfolyosót, mint a többit, s a városnak többé nem volt módjában a tetemes költséggel megküzdeni, dacára annak, hogy az érdekelt lakosság ismételten is sürgette a helyreállítást.

Amint említettük, a körfal alapos javítása, sőt egész részleteknek újból való fölépítése mindúntig szükségessé vált, aminek okát kétségtől a gyors munkában kell keresnünk. 1674-ben is új falat kellett a mai Bethlen Gábor-utcai szegényház (VI) mögött építeni, mivelhogy a régi teljesen bedőlt.⁵⁹ Két évvel később már a Heintzmann András-utcai (P) lakosság is panaszkodott a fal rosszasága miatt s kérte ennek sürgős helyreállítását,⁶⁰ sőt ugyanabban az esztendőben valamelyik rész, valószínűleg az utóbb említett, mintegy ötven ölnyi hosszúságban már be is dőlt. A tanács érthető lehangoltsággal fogadta a bejelentést, de segíteni egyelőre a maga erejéből nem tudott. Azt határozta tehát, hogy miután annakidején a körfalak építéséhez a király is hozzájárult, felkéri most is a

⁵⁷ 1639-ben a gravaminák 6. pontjában kéri a polgárság a körfolyosók javítását; 1644-ben a Beschwer-Artikln 7. pontjában a Garami-kapu javítását, s ugyanakkor a 9.-ben a Burgstädtlét is. 1652-ben s 1664-ben újra a körfolyosók javítását sürgeti, mint-hogy azok „bloss undt unbedeckt“ vannak.

⁵⁸ Prot. Praet. 1659. júl. 15.

⁵⁹ Fasc. 375. No. 54.

⁶⁰ 1676. évi Gravaminák 3. pontja. — Prot. Praet. 43. l.

felséget, hogy engedje át az accisák egy részét a falak helyreállítására.⁶¹

A kérdés elintézése azonban még sok időbe került. A következő év őszén vásárügyben követség járt a királynál Bécsben, akkor akart tehát a tanács ez ügyben is valami jó eredményt kieszközölni. Járt a város követe természetesen Kollonicsnál is, hogy pártfogását megnyerje s sikerült is egyben-másban kedvező választ tőle kapni. Biztatóan hangzott válasza elsősorban a körfalak ügyében, midőn kilátásba helyezte, hogy a városnak abbeli kérelmét, hogy az építkezéshez a kincstári bányajövedelmekből kapjon némi segédelmet, pártolóan fogja a felség elé terjeszteni.⁶² Ily biztató ígéret után az eredmény is megfelelő volt s a körfal csakhamar újra felépült.

1701-ben az itt járt Péterffy-bizottság is sürgette a körfalak állandó tatarozását, aminek a tanács módjához képest meg is felelt. Így tett az 1703. évi Löwenburg-féle commissio is.⁶³

II. Rákóczi Ferenc felkelése idején, midőn a város már a császáriak kezében volt, Lainburg ezredes a külvárosokat is palizáddal akarta bekeríteni, még pedig a város költségén. A tanács, úgy látszik, nem nagyon ellenezte a terv végrehajtását, legalább nyiltan nem, csak azt az ellenvetést kockáztatta, hogy a városi ács s néhány legényből álló személyzete kevés egy ilyen nagyarányú munka elvégzésére, miért is szükséges lesz a vármegyében lakó összes ácsokat berendelni. Az egész tervből azonban csak annyi lett, hogy a Beszterce-menti vonalat erősítették meg erősebb palánkkal.

A Rákóczi-felkelés után alig fordított a város valami gondot a bástyák és körfalak fenntartására, úgy hogy elhanyagolt voltak az 1715-ben itt járt kamarai biztosnak is feltűnt. Utasításainak 28. pontjában el is rendeli, hogy más szabad kir. városok példájára, szorítsa rá a tanács az illető céheket, amelyekre egy-egy bástya és a hozzá tartozó fal védelme bízva van, hogy a maga köréből teremtsen elő a helyreállítási és fenntartási költségeket.⁶⁴

A biztos intézkedése azonban nem sokat használt, mert már a következő esztendőben is felhangzik a panasz, hogy a

⁶¹ Prot. Praet. 1676 december 16.

⁶² Si moenia Civitatis reparastis vel reparare vultis, tum Ser. Majestatem medio demissi memorialis requirere et ex proventibus fodinarum subsidium expetere et sollicitare debetis. Ego hac in parte non deero vobis mea opera. Kollonits szavait idézi Heintzelius János, a kiküldött tanácsos, Bécsben, október 3-án írott levelében. — Fasc. 231. No. 1.

⁶³ Prot. Praet. 1703, 59. l.

⁶⁴ Prot. Praet. 1715, 338. l.

bástyák és körfalak romlanak s főleg az alattuk elvezető csatornáktól szenvednek igen sokat.⁶⁵

A sok sürgetésnek s panasznak végre 1718-ban volt némi eredménye, amikor nemcsak alapos tatarozás alá készültek venni a Heinczmann András-utcai vonalat (S—R), hanem a Kossuth Lajos-utcai kapu (T) közelében is mintegy 18 ölet egészen újra akartak építeni. A terv szerint a fal az alappal együtt négy öl és két láb magas s négy láb széles lett volna, költségét száz rajnai frtban állapították meg.⁶⁶ A tervet azonban még két év múlva sem hajtották végre; ekkor is csak a tervnél és a költségvetésnél tartottak, amelyet Gasser Dámián kőművesmester nyújtott be.⁶⁷ Ezen terv alapján köti meg aztán április 19-én a tanács az építőmesterrel a szerződést.

1737-ben helyrehozzák a tűzvész által megrongált Károlyi Péter-utcai kaput (N), a mellette lévő bástyát (O) és a körfalfolyosót 595 ft 54½ dénár költséggel.⁶⁸ A tanács április 26-án tartott gyűlésében elhatározza, hogy a bástyát „more Italico“ tűzfalal, falkoronával fogja szegélyezni; de úgy lát-szik, nem a bástyát látták el ilyen oromzattal, hanem a kapu-tornyot, amely ilyen imponáló alakban még élénken van emlékünkből.

A körfalak gondozására mutat a tanács 1758 április 5-én hozott határozata, amely szerint be kellett mindazon ajtókat falazni, amelyeket az egyes háztulajdonosok a falakba törettek, hogy azokon át kertjeikbe mehessenek.⁶⁹

Ez volt az utolsó intézkedés, amelyet a tanács a körfalak érdekében tett. Ami ezután következik, az már csak a pusztulásnak még századokig tartó folyamata. A nagy gondok s sokszor megalázó utánjárás árán emelt falakat azóta örli az idő sziklákat is romboló ereje, az emberek kegyetlensége s a városlakó kényelmi törekvése. A rombadőlés az 1761-i nagy tűzvész idején kezdődött, azon az éjszakán, amely 130-nál több emberre örökre ráborult, amely mindenkorra megsemmisítette a századok óta féltékenyen őrzött múkincesket s amely a század legnagyobb tűzvészéről tette híressé a Garam-menti szép várost.

A százakra menő magánházakkal, mintegy húsz köz-

⁶⁵ Prot. Praet. 1716, 340. l.

⁶⁶ Prot. Praet. 1718, 253. l.

⁶⁷ Überschlag der Baufällig vnnndt aus dem fundament Neu aufführenden Palankhen Mauer bey den Vntern Thor, so in der länge 18 Clafter, in der hohe mit dem fundament Beyläuffig 4 Clafter Betrifft, extendiren sich in 72 Clafter. — Fasc. 213. No. 52. és Prot. Praet. 1720, 161. l.

⁶⁸ Fasc. 250. No. 3.

⁶⁹ Prot. Praet. 1758, 159. l.

épülettel, templomokkal, odaégett a város minden bástyája, a körfalak zsindegyfedele s körfolyosója.⁷⁰

Végtelenül siralmas volt a kép, amely reggelre a Kálváriára menekült, félig meztelen emberek szeme elé tárult. Mindenütt csak rom s füstölgő kőhalmaz, mely alatt ott heverték a felismerhetetlenné eltorzított áldozatok. Kiállhatatlan bűz csapta meg azokat, akik elpusztult otthonukat jöttek felkeresni; emberek s állatok félig vagy egészen megszenesedett testeit terjesztették a szagot, amelytől csak úgy lehetett megszabadulni, ha minél előbb eltakarítják a hullákat. Szomorú menet kísérte ki a Szentlélek temploma mellett ásott közös sírba a négy-négy szál gyalulatlan deszkából összerótt koporsókat, s a gyászolók síránkozásába élesen vegyült bele a Szászfalváról behozott kis harang.

A lakosság csakhamar nekifeküdt a rekonstrukció óriási munkájának. Egyre-másra emelkednek a házak merész nyeregtetői az ég felé, új fedelet kapnak a tornyok és templomok, csak a város keskeny keretét képező körfalakkal s bástyákkal nem gondol senki. Csak 1764-ben akarja a kamara a területe melletti falakat s bástyákat befedni, de a város határozottan tiltakozott a beavatkozás ellen. Pedig a város maga képtelen volt arra, hogy körfalait befedje, bár a lakosság maga is nem egyszer kérelmezte a munkák megkezdését.⁷¹ Más módhoz kívánt tehát a tanács fordulni, hogy a bástyák a végleges pusztulástól megóvassanak. Felkínálta azokat megvételeire azon telektulajdonosoknak, akik szomszédságuk révén hasznukat vehették.⁷² Találkozott is több vevő, s ezeknek lehet a bástyák fennmaradását köszönni. Magának a város csak a kaputornyok gondozását tartotta fenn. Legnagyobb munkája e téren volt a Kossuth Lajos-utcai kapu (T) alapos renoválása, amelynek befejezéseül a császári ház címerét iktatta a kapunyílás fölé ezen felirattal: *Josephus II. Caesar Aug. Hungariae rex apostolicus, Hostium terrori Patriae securitati Hoc opus recens exurgere Voluit iussit fecit.*

De azért még mindig fel-felvillant a körfalak restauráció-

⁷⁰ *Silentio praeteriri non possunt in moenibus Civitatis reperibilia murata quidem tectis scandulaceis cooperta et cuilibet reperibilia hic Ceharum pro Festo Corporis Christi adrepartita Propugnacula, quae praehabita et amissa tecta sua lugubri lugent facie... Reperiebatur etiam ex ligneis de uno Propugnaculo in in aliud constructus transitus et mutua Communicatio, que pro sui moeniorumque tectura ultra 300.000 scandulorum requirunt, quibus diversi generis cunei laborque aedilium adnumerandus venit. — A helytartótanácsához küldött jelentésből.*

⁷¹ Prot. Praet. 1770, 865. l.

⁷² Prot. 1790, 592. sz.

jának a gondolata,⁷³ bár közben már a kaputornyok lebontásának a szükségét kezdték hangoztatni. 1844-ben a Kossuth Lajos-utcai kapu (T) lebontását hozták szóba, amelynek helyébe egy kétszárnyú rácsos vaskaput terveztek,⁷⁴ 1846-ban pedig a Heinczmann András-utcai lakosok maguk külön kérvényben sürgették kapujok (R) lebontását. Hanem azért egy ideig maradt még minden a régiben, bástya, kőfal s kapu egészen a múlt század hatvanas évéig. Azóta minden decennium elvitt egy-egy kaput. Megkezdte a sort a Kossuth Lajos-utcai (T), folytatta a Bethlen Gábor-utcai (H) a hatvanas években, utána pusztult a Károlyi Péter-utcai (N), majd a Heinczmann András-utcai (R) s végül a Wesselényi Ferenc-utcai kapu (C), csak még egy maradt meg, a kamaraudvari (V), a legigénytelenebb valamennyi között, — de megmaradt még valami: az igaz, őszinte sajnálat a kegyeletlen pusztítás felett, amely a várost ősi emlékeitől s ma már ritkaságszámba menő érdekességétől fosztotta meg.

Jurkovich Emil.

⁷³ Prot. Praet. 1814, 744. sz.

⁷⁴ Prot. Praet. 1844, 3885. sz.